

Petra STANKOVSKA
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
Ljubljana, Slovenija
petra.stankovska@ff.uni-lj.si

UDK 272-282.7:003.349.1
811.163.42'373.2
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 18. svibnja 2020.
Prihvaćen: 20. listopada 2020.

VLASTNÍ JMÉNA V PARIMEJNÍM TEXTU KNIHY *EXODUS* V CHORVATSKOHLAHOVSKÝCH BREVIÁŘÍCH A MISÁLECH

V příspěvku se zaměříme na zkoumání vlastních jmen vyskytujících se v textu knihy *Exodus*, který je obsažen v chorvatskohlaholských breviářích a misálech 13. – 15. stol., a zároveň i ve staroslověnském parimejniku. Konkrétně se tedy budeme věnovat téměř celé 1., 2., 14. a 15. kapitole a částem z 3., 12., 13. a 24. kapitoly. Propria shromáždíme a rozdělíme do skupin podle toho, jakým způsobem byla přejata do církevněslovanského textu, jakou mají hláskoslovnou podobu a jak je možné tuto podobu vysvětlit. Zaměříme se i na reflexi rozdílů přejímek podle řecké předlohy, resp. v podobě známé ze staroslověnského parimejniku a přejímek z latinské předlohy.

Klíčová slova: Exodus, staroslověnština, chorvatská církevní slovanština, překlad, propria

1. PŘEKLAD VLASTNÍCH JMEN DO CÍRKEVNÍ SLOVANŠTINY

Překlad, resp. prepis či přejímání vlastních jmen z jinojazyčného textu není vždy jednoduchý a na jejich výslednou podobu v přeloženém textu může mít vliv velké množství faktorů jako: forma ve výchozím jazyce, odlišný fonologický systém cílového jazyka, zvyklosti při přejímání určitých fonologických vlastností výchozího jazyka do jazyka cílového, zprostředkování přes jiné jazykové okolí a třeba i místní jazykové zvyklosti, adstrátní vlivy jiných jazyků, tradice, textová tradice apod.¹ Proto také dochází i ve staroslověn-

¹ U vlastních jmen pozorujeme velmi často různé typy adaptace zejména na úrovni hláskoslovné, které podrobněji popisuje např. FILIPOVIĆ 1986: 58–59, 69–76.

ských a v církevněslovanských textech k tomu, že v jedné tradici či textu určitého žánru se setkáváme s jednou variantou jména, v jiné s druhou.

V překladech biblických textů do staroslověnštiny, resp. církevní slovanštiny je to známá situace a výjimkou není i několik hláskoslovných podob stejného jména. Často se pak rozdílily ve výsledné slovanské podobě jména užívají k posuzování toho, zda byla bezprostřední předloha překladu řecká (*Vitleem*) nebo latinská (*Betleem*).² Tímto však většinou zkoumání podoby vlastních jmen ve staroslověnských a církevněslovanských textech končí a můžeme najít pouze doklady o jejich podobě ať už v edicích památek, v indexech k nim anebo ve slovnících.

Zvláštní a poměrně složitá situace – již jen ohledně textové tradice biblického textu – je v chorvatské redakci církevní slovanštiny. Biblický text se totiž v této tradici dochoval v několika podobách a proveniencích: (1) texty převzaté ve starším staroslověnském překladu vypracovaném z řečtiny a minimálně upravené (většina evangelního a žaltářního textu, některé části starozákonních knih – zejména v tradici liturgických knih, breviáře a misálu, zřejmě starší, snad z pol. 13. stol. a ze severu chorvatského pobřeží – Senj, ostrov Krk, Istrije), (2) převzaté ve starším staroslověnském překladu, ale výrazně redigované podle latinské předlohy (zejména starozákonní texty v »mladších« redigovaných liturgických knihách – snad z pol. 14. stol., jejichž provenience se obecně spojuje s jižní částí chorvatského pobřeží – Zadar, Krbava), (3) biblické texty přeložené jistě z latinské předlohy přímo v Chorvatsku pro chorvatskohlaholský breviář a misál (ať už v »severní«, starší tradici, nebo v »jižní« mladší – části některých biblických knih, např. *Genesis*, *Exodus*, *Jeremiáš*, *Job* aj., nebo zřejmě veškerý text knih *Makabejských*, *Ester*, *Judit* aj.).

Vzhledem ke složitosti a šíři problematiky, jakož i k omezenému prostoru v tomto příspěvku se budeme věnovat pouze analýze textu z knihy *Exodus*, a protože předpokládáme, že nejzajímavější závěry mohou vyplynout ze srovnání podoby vlastních jmen ve staroslověnských památkách a v chorvatskohlaholské tradici, budeme dále vycházet především z textu, který je obsažen i v parimejníku a neparimejní části budeme studovat spíše doplňkově. Většina proprií z knihy *Exodus* je dochována v breviáři, ale protože se velké množství jmen opakuje i v úryvcích z misálu, přibíráme pro úplnost i perikopy misální. S ohledem na všechna omezení tato práce nemá, a ani nemůže mít ambice zpracovat danou problematiku v celé její šíři, může však poukázat na zajímavost, aktuálnost a užitečnost srovnání tohoto druhu.

² O způsobech adaptace řecké bety a jiných souhlásek viz např. DIELS 1932: 146–147.

2. TEXT KNIHY *EXODUS* V CHORVATSKOHLAHOLOSKÝCH
PAMÁTKÁCH

Čtení z knihy *Exodus* jsou v chorvatskohlaholských breviářích – podobně jako jiná biblická, patristická či hagiografická čtení – doložena v různých dlouhých úryvcích a textologicky jsou poměrně pestrá zejména ve smyslu vztahu k parimejnímu překladu a případným pozdějším úpravám. Ve většině dochovaných chorvatskohlaholských breviářů se kapitoly z knihy *Exodus* čtou o 4. neděli postní, a to v rozsahu 3.–4. kapitoly, *Breviář Víta z Omišlje* až do 15. kapitoly s četnými převyprávěnými a zkrácenými pasážemi³. Pouze *Breviář Víta z Omišlje* (a částečně *Vrbnický třetí breviář* a tzv. *Tkonský fragment*⁴) obsahují 1. a 2. kapitolu. Jako kantikum v žaltářích jsou uvedeny verše z 15. kapitoly (Ex 15,1–19) a v misálech se čtou úryvky: Ex 12,1–11; 14,24–31; 15,1; 15,13; 15,27–16,4; 16,6–7; 20,12–24; 24,12–18; 32,7–14; 37,1–14 (BAKMAZ 2010: 76).

Do chorvatskohlaholského breviářního čtení byl převzat překlad parimejní na všech místech, kde existoval (Ex 1,1–20; 2,5–22 a Ex 18,4; Ex 13,20–22; Ex 14,1–31 a Ex 15,1), přičemž na začátku čtení na 4. postní neděli, které se vyskytuje ve všech breviářích (Ex 3,1–8), je tento parimejní text výrazněji přizpůsobený latinské verzi. Neparimejní části textu byly zřejmě na chorvatském území a přímo pro breviář přeloženy z latinské předlohy, nejspíš breviářní (STANKOVSKA 2019: 392). Stejná situace u parimejních a neparimejních částí textu je i v misálních lekcích (STANKOVSKA 2018: 167).

Vzhledem k tomu, že se budeme snažit srovnat podobu přejatých vlastních jmen v staroslověnské tradici rukopisů podle východního ritu a chorvatskohlaholských knih západního obřadu, zaměříme se dále na úseky textu, které nacházíme paralelně v parimejnicích a chorvatskohlaholském breviáři (včetně žaltáře): Ex 1,1–20; 2,5–22; 18,4; 3,1–8; 13,20–22; 14,1–31; 15,1; 15,1–19; 15,22–27 a misále: Ex 12,1–11; 14,24–29; 15,27–16,1; 24,12–18.

³ *Breviář Víta z Omišlje* má ze všech dochovaných chorvatskohlaholských breviářů nejrozsáhlejší text knihy *Exodus*, přesněji verše: Ex 3,1–22; 4,1–14; 4,27–29; Ex 5,1–4; 5,6–7; Ex 12,46–47; 11,3–5; 11,7–8; 7,7–12; Ex 11,5; Ex 12,42; 12,40; 12,41; Ex 13,17–18; 13,20–22; 14,1–5; 14,6–14; Ex 14,1–zač. 14,15; část 14,2; Ex 23,20–25; 14,15–15,21; Ex 15,2–4 (STANKOVSKA 2019: 373–376).

⁴ Milan Mihačević upozornil na to, že část textu této kapitoly je dochována i na *Tkonském fragmentu* na Mezinárodní vědecké konferenci »Fenomen glagoljice« v Zadaru a Biogradu na Moru, konané 12. – 13. 5. 2017. (MIHALJEVIĆ 2017).

2.1. Vlastní jména z textu *Exodu* v chorvatskohlaholských knihách a jejich rozdělení

V takto vymezených úsecích textu bylo celkem vyexcerpováno 163 výskytů proprií (většinou antroponym, toponym, oikonym, hydronym aj.), z nichž některá se mnohokrát opakovala (*egjuptь* a odvozeniny, *eguptjaninь*, *evrěi* a odvozeniny, *moisěi*, *izrail* a odvozeniny). Navíc jsou to pojmenování, jejichž forma je poměrně ustálená a stejná jak v nejstarších staroslověnských památkách, tak i v chorvatskohlaholské tradici. Ostatní jména byla přejímána do chorvatskohlaholských knih nejrůznějším způsobem, takže celkově můžeme propria, která se vyskytují v parimejní i chorvatskohlaholské tradici textu *Exodu* rozdělit po srovnání do tří skupin: (1) ta, která jsou v obou tradicích stejná; (2) v chorvatskohlaholské tradici jsou hláskoslovně jiná než v parimejnímu textu; (3) v chorvatskohlaholské tradici jsou některá dodaná nebo silně zkomolená jména a některá zřejmě ovlivněná latinskou formou.

2.1.1. *Propria ve stejné podobě v chorvatskohlaholské tradici a v parimejníku*

Do této skupiny řadíme propria, která jsou alespoň v jednom chorvatskohlaholském a alespoň v jednom rukopise parimejníku doložená ve stejné podobě. Takto eliminujeme případy, kdy některý z rukopisů, což se stává v opisech všech zkoumaných druhů knih, má jméno opsané chybně, nejrůzněji zkomolené či interpolované.

Většina proprií v této skupině jsou jména často se vyskytující v Bibli obecně, a proto jsou i ve staroslověštině formálně poměrně jednotná a v chorvatskohlaholské tradici je to stejné. O tom, že byla jména převzata do chorvatskohlaholské tradice ze staroslověnských zdrojů (parimejník, ale i evangeliář, žaltář a jiné knihy) svědčí hláskoslovná podoba, kterou nelze spojit s latinskou⁵:

⁵ Jednotlivá jména jsou ve skupinách řazena podle prvního verše, v němž se vyskytují a v pádu, který je na daném místě doložen. Za chorvatskohlaholskou podobou je zkratka Br (citováno z breviáře), Cant (citováno podle kantika), Mis (citováno z misálu). Citace z breviáře jsou podle vlastní excerpce, Cant podle edice M. Šimić (ŠIMIĆ 2014) a Misálu podle edice (ŠTEFANIĆ 1973), částečně podle vlastní excerpce. Pokud se jméno vyskytuje v některé z památek víckrát ve stejné podobě, nijak tuto skutečnost nezaznamenáváme a citujeme pouze první místo výskytu počítáno od začátku biblické knihy. Staroslověnská podoba z parimejníku je bez dalšího označení citována podle edice *Grigorovičova parimejníku* (RIBAROVA; HAUPTOVA 1998), pokud jsou v edici varianty, označují se zkratky rukopisů edice (Grig,

Ex 1,3: ВЕНЪІАМІНЪ Grig, ВЕНИАМИНЬ L, Z – *veniêmin'* (Br) Βενιαμιν, Beniamin – tradičně se v těchto pozicích užití slovanského »v« vysvětluje logicky přejímkou z řečtiny, v níž se β četla jako hláska »v« a byla tedy odpovídajícím grafémem přepsána do slovanského textu. Breviářní *Veniamin'* dobře odpovídá podobě doložené *Lobkovském a Zacharijově parimejníku*.

Ex 1,11: РАМЕСІА Grig, РАМЕСІЮ L, Z – *ramesiju* (Br) Ραμεσση, Ramesses – vzhledem k jasné reflexi koncovky řecké podoby, která se liší od latinské, je třeba považovat i podobu v chorvatskohlaholském textu za přejímkou z řecké verze.

Ex 2,15: ВЪ ЗЕМА МАДІЪМЪСКЪ Grig, Z – *v(z)mlju madiêm'sku* (Br) ἐν γῆ Μαδιαμ, in terra Madian – tady je rozdíl nepatrný v kvalitě koncové nazály, nicméně i breviáře zachovávají bilabiálu, narozdíl od dentály »n« v latinské verzi.

Ex 13,20: УТЪ СОКОХОТА Grig, УТЪ СЕФЪФОТА L, УТЪ СЪХОТА Z, УТЪ СОХОТА (Pich) – *ot sokota* (Br) ἐκ Σοκχωθ, de Soccoth – v tomto případě sice v chorvatskohlaholské tradici nijak výrazně není vidět podoba s parimejní formou, a dokonce díky nepřítomnosti frikativy a naopak přítomnosti »k«, které je doloženo jen v poněkud zkomolené podobě jména v Grig, bychom spíše mohli uvažovat o podobnosti s latinským přepisem jména. Nicméně vzhledem následujícímu jménu ve stejném verši, které zcela jistě vychází z parimejního přepisu, ho řadíme do této skupiny.

Ex 13,20: ВЪ АНАТОТЪ – *v an'totě* (Br) ἐν Οθομ, in Etham – vzhledem k tomu, že se podoba jména ve slovanském textu výrazně liší jak od řecké, tak i od latinské, je zcela nepochybné, že bylo v této formě do chorvatskohlaholského breviáře převzato ze staroslověnského parimejníku. Náslovné *an-* v podobě *an'tot'* mohlo vzniknout na tomto místě tak, že překladatel chápal řecké ἐν jako součást propria, původ koncového *-t* v slovanské podobě jména je však nejasný.

Ex 14,2: ПРЪМО ПАВЛИ Grig, ПРЪМО ПАВЛИИ L – *prêmo pavlii* (Br) τῆς ἐπαύλεως, e regione Phiahiroth – v tomto případě je v řečtině a v latině textový rozdíl, zatímco v latině je vlastní jméno, je v řečtině obecné, které je přepsáno do parimejního textu a z něj pak zřejmě do breviáře, kde bylo zřejmě chápáno jako neznámé oikonymum, a snad proto nebylo ani pozměněno.

Ex 14,2: МЕЖДЪ МАГДАЛИЕА Grig, МАГДАЛЫНЕА L, МАГДАЛИЕЮ Z, МАГДАЛОЮ (Pich) – *meždju magdaloju* (Br) μέσον Μαγδάλου, inter Magdolum – v tomto

Z, L). Pokud je přibrána edice parimejních čtení z knihy *Exodus* (PIČCHADZE 1998), je za příkladem uvedeno (Pich). Žaltářní příklady jsou podle *Sinajského žaltáře* (SEVER'JANOV 1922) označeny (PsSin).

případě je rozdíl mezi řeckou a latinskou podobou jména minimální (podobně jako v Ex 13,20), příznačná je však podoba s »a« místo »o«, která se vyskytuje ve většině parimejních variant a v jedné, kterou uvádí Pičchadze (Pich), je dokonce tvar identický s tím, který nalézáme v chorvatskohlaholském breviáři.

Ex 14,2: *прѣмо велъсеѣпонѣ* – *prěmo vel'sepinu* (Br) ἐναντίας Βεελσεφων, contra Beelsephon – v tomto případě je jasné přejetí náslovné souhlásky přes řečtinu, a tedy v chorvatskohlaholském breviáři je jistě podoba parimejní. Jediný rozdíl je v »i« místo »o«, což však může být i chyba písaře, který mohl snadno zaměnit například špatně čitelné hlaholské »o« za »i«.

Ex 15,4: *вѣ ѣрѣмьнѣмъ мори* PsSin – *v'čr'mněmь mori* (Cant) ἐν ἐρυθρῇ θαλάσσει, in mari Rubro – zde je opět jasná formální shoda výrazu z chorvatskohlaholského a *Sinajského žaltáře*.

Ex 24,13: *і(су)сѣ навѣгънѣ* – *i(su)sa nav'jiina* (Mis – III4 Ro, var. *juosue* Nk Hrv) Ἰησοῦς, Iosue – zde je v chorvatskohlaholských misálech tzv. severní textologické skupiny (III4 a Ro), v nichž biblické texty nebývají výrazně revidovány podle latinské předlohy, jasná stopa převzetí formy jména z parimejního čtení (s obvyklým prepisem *r* pomocí *j*). V revidovaných misálech je jméno zcela opraveno podle latinské předlohy, tedy *Iosue*.

Do této skupiny patří i jména, která mají podobu v řečtině a latině stejnou, a ani při přejímání do slovanského jazyka nelze očekávat nějaké hláskoslovné změny či charakteristické reflexe původní podoby. Na druhou stranu však jejich stejná forma v tradicích obou redakcí, resp. obou liturgických knih nemůže vypovídat nic o přejetí z jedné knihy do druhé. Proto zde nemá smysl uvažovat o zdroji anebo způsobu přejetí:

Ex 1,2: *июда* – *ijuda* (Br) Ἰουδας, Iuda

Ex 1,4: *данѣмъ* Grig, *дань* Z – *danь* (Br) Δαν, Dan

Ex 1,4: *гадъ* – *gadь* (Br) Γαδ, Gad

Ex 15:27: *вѣ елимъ* – *v'elimь* (Mis) εἰς Αἴλιμ, in Elim

Ex 16,1: *вѣ поустѣина синъ* – *v pustinju sion'skuju* Hrv /*sinskuju* III4 Nk Ro/ (Mis) εἰς τὴν ἔρημον Σιν, in desertum Sin

Některá jména mají v chorvatskohlaholské tradici i v parimejníku stejnou podobu, která se však nějakým způsobem liší od řecké a většinou i latinské, což svědčí o zcela jistém spojení mezi textovou tradicí obou knih:

Ex 1,1: *вѣ егѣпетъ* – *vь egyptь* (Br) εἰς Αἴγυπτον, in Aegyptum

Ex 1,2: *левѣи* – *levji* (Br) Λευι, Levi – jediným rozdílem obou forem v tomto i předcházejícím příkladu je prepis měkkého *r* hlaholským dřevem (prepisujeme jako *j*), což je ovšem běžná praxe v chorvatskohlaholských textech.

Ex 1,2: *сѣмѣонъ* Grig, *семевнъ* L, Z – *semion'* (Br) Συμεων, Symeon

Ex 1,2: ρουβιμъ – *ruvim'* (Br) Ρουβην, Ruben

Ex 1,3: завлонъ – *zavolon'* (Br) Ζαβουλων, Zabulon – v tomto i v předchozím jméně je v chorvatskohlaholské podobě přítomna reflexe řecké β běžná podle aktuální výslovnosti pro staroslověnské texty jako »v«, zatímco při přímém přejetí z latiny bychom zde očekávali »b«. Podobné je to i se samohláskou ve jménu Ruben, kde bychom při ovlivnění latinskou tradicí očekávali »e« a nikoli »i«, které opět odpovídá řecké výslovnosti.

Ex 1,4: асуръ, асуръ (Pich) – *asur'* (Br) Ασηρ, Aser de femore Iacob – zde samohláska »u« v chorvatskohlaholském breviáři zcela jistě nevychází z latinského »e« a je zřejmé, že je výsledkem kopírování tradice parimejní. Zatímco Grig, Z, L mají očekávané »i« za řeckou »η« podle výslovnosti, je možné, že »u« v breviáři je důsledkem opisu v parimejní tradici pomocí yžice, která mohla být zejména v hlaholském textu snadno interpretována jako »u« (např. DIELS 1932: 27–29). Zcela vyloučit nelze ani kontaminaci s propriem *asur'* známým ze žaltáře (Ps82,9, řec. Ἰασούρ) pojmenovávajícím geografickou entitu.

2.1.2. *Některá jména se v chorvatskohlaholské tradici hláskoslovně liší od tradice parimejní*

Mnohdy jde o rozdíly ve skripci, které se pravidelně opakují u různých jmen (skupina a, b), anebo jako zvláštnost ojediněle (c):

a) ztráta náslovného »i« – zatímco v parimejním textu je náslovné »i« před samohláskou nebo souhláskou, v chorvatskohlaholských památkách chybí, a to pravidelně ve jménech, v nichž je i v jejich latinské podobě:

Ex 1,1: съ иѣковомъ – *sb' ekovom'* (Br) Ιακωβ, Iacob – krom zachování staroslověnského »ě« na začátku, je zachována i reflexe »v« za řeckou β. Ve stejné formě je ve *Slovníku jazyka staroslověnského* doloženo pouze ve dvou chorvatskohlaholských žaltářích, *Lobkovickém* a *Pařížském* (SJS I: 847).

Ex 1,3: исахаръ Z, исарахъ Grig, L – *sahar'* (Br) Ισσαχαρ Isachar

Ex 1,4: иωσιφъ – *osip'* (Br) Ιωσηφ, Ioseph – podoba v chorvatskohlaholských textech opět nápadně odpovídá hláskové podobě staroslověnské vytvořené na základě řečtiny – za η je i zde »i«, ačkoli v latinské podobě máme »e«. Bez náslovného »i« se ve formě ωσιφъ toto jméno objevuje v *Zografském* a *Mariánském tetraevangeliu* a očekávaně pravidelně v chorvatskohlaholském *Lobkovickém* a *Pařížském žaltáři* (SJS I: 783). Ve jméně je také pro chorvatskohlaholské texty typická (viz níže b) náhrada *f* bilabiálním »p«. To

se však vyskytuje u tohoto jména ojediněle i mimo chorvatskohlaholskou tradici, např. forma $\mu\sigma\iota\pi\tau\zeta$ v Ps 104,17 v *Dimitrijově žaltáři* (podle MIKLAS 2012: 256), anebo v následujícím příkladu, kde jsou v parimejnicích na daném místě obě souhlásky *p* i *f*.

Ex 1,11: $\mu\lambda\iota\omega\pi\omega\lambda\zeta$ Grig, $\mu\lambda\iota\omega\phi\omega\lambda\eta$ L, $\sigma\lambda(\tau)\mu\eta\sigma\tau\epsilon\rho\alpha\delta\tau\zeta$ Z – *liopolb* (Br) Ἡλίου πόλις, 0 lat.

Ex 2,16: $\mu\omega\tau\omega\rho\zeta$ – *otor'* (Br), Ex 3,1: *eter'*, var. *otrona* (VAT), *otara* (DR), *ednoga* (ILL) $\text{I}\theta\theta\omega\rho$, *Iethro* – poměrně neobvykle se setkáváme s variatnou u tohoto jména. Forma *otor'* ve verši 2,16, a tedy i v jediném rukopise (VO) zcela jistě souvisí s parimejním *iotor*, pouze je podle očekávání ztraceno náslovné »i«. Stejná podoba je ve verši Ex 3,1 pouze ve *Vatikánském 5. breviáři*, zatímco ostatní mají *eter'*, což by sice mohl být výsledek korekce podle latinské podoby *Iethro*, avšak i vzhledem ke kontextu (*pasaše ovce u etera/otrona/otara/ednoga užika*) se zde nabízí spíše jiné vysvětlení, že totiž opisovači prostě proprium zaměnili za zájmeno *eter*. Tomuto chápání odpovídá i varianta v rukopise ILL.

Ve zde shromážděném materiálu je tedy náslovné »i« ve všech vlastních jménech v chorvatskohlaholských textech eliminováno, i když existuje nejen v řecké a staroslověnské podobě jména, ale i v latinské. Jde tedy zřejmě o zvláštní a charakteristickou tendenci chorvatské církevní slovanštiny. Jedinou výjimkou v našem materiálu je proprium *ijuda* (viz 2.1.1.).

b) zdá se, že dalším typickým příznakem adaptace staroslověnské formy (konkrétně parimejní) vlastních jmen do chorvatskohlaholských textů je důsledná náhrada »f« bilabiálou »p«. Podobné střídání je sice okrajově známo i z nejstarších dochovaných staroslověnských památek, v našem materiálu je však pravidlem. To dokládají i následující jména:

Ex 1,4: $\mu\epsilon\phi\tau\alpha\lambda\iota\mu\zeta$ – *neptalim'* (Br) $\text{N}\epsilon\phi\theta\alpha\lambda\iota$, *Nepthalim* – s »p« místo »f« je ve *Slovníku jazyka staroslověnského* doloženo pouze odvozené adjektivum, a to opět v chorvatskohlaholských nebo jim redakčně blízkých památkách, v *Nikodémově evangeliu*, *Lobkovickém* a *Pařížském žaltáři* a *Hvalově rukopise Apokalypsy* (SJS III: 342).

Ex 1,4: $\mu\omega\sigma\iota\phi\zeta$ – *osip'* (Br) $\text{I}\omega\sigma\eta\phi$, *Ioseph* (podrobněji je hlásková podoba rozebrána v předchozí skupině).

Ex 1,11: $\phi\alpha\rho\alpha\mu\eta\omega\upsilon\upsilon\upsilon\iota\phi\iota\tau\omega\mu\alpha$ – *paraon' pitonb* VO/*pitom'* VB3 (Br) $\text{P}\iota\theta\omega\mu$, *Phiton* – v tomto případě uvádíme i před propriem předcházející titul, protože typ změny je stejný jako ve vlastním jménu. Opět se u názvu hodnosti stejná forma objevuje ve *Staroslověnském slovníku* pouze v chorvatskohlaholském *Lobkovickém* a *Pařížském žaltáři*, jednou je doloženo $\beta\alpha\rho\alpha\omega\tau\zeta$ v Grig (SJS IV: 739).

Ex 1,15: $\sigma\epsilon\pi\varphi\omicron\rho\alpha$ – *sep'pora* (Br) $\Sigma\epsilon\pi\varphi\omicron\rho\alpha$, Sephra

Ex 1,15: $\epsilon\phi\delta\iota\alpha$ Grig, $\phi\upsilon\tau\alpha$ L, $\phi\delta\beta\alpha$ Z – *puva* (Br) $\Phi\upsilon\alpha$, Phua

Ex 15:14: $\beta\upsilon$ $\phi\iota\lambda\iota\sigma\tau\iota\mu\acute{\alpha}$ PsSin – v *pilistimě* (Cant) $\Phi\upsilon\lambda\iota\sigma\tau\iota\mu$, Philisthaeae – v materiálu *Staroslověnského slovníku* je opět forma s »p« doložena pouze v chorvatskohlaholském *Lobkovickém* a *Pařížském žaltáři* (SJS IV: 747).

Zdá se, že v chorvatskohlaholské tradici je náhrada cizorodého »f« (v latině zapisovaného i jako »ph«) domácím »p« běžná zejména do poloviny 14. stol., tedy v nejstarším období doloženého chorvatskohlaholského písemnictví, i když i tehdy se řidčeji střídá s »f« (MIHALJEVIĆ 2014: 65–66). To, že se od poloviny 14. století objevuje i cizorodé »f« v přejatých jménech je potvrzeno mimo jiné např. z kalendáře a z různých míst 2. *Novljanského breviáře* (PANTELIĆ; NAZOR 1977) – vedle: *Stipan* (455a) za *Stephanus*, *Peličišim'* (459d) za *Felicissimus*, máme doloženo kontaminované *Epefes'*, (60c/23) za *Ephesus* a zejména pak formy s »f«: *Feliciě* i *Felikš'*, *Fabiěň'* (268r, 447d), *Filicij*, *Bonifacij* (420c), *Felicitata* (410a), *Šim'foriěň'* (475c) aj. Jistá časová vymezenost reflexe »f« jako »p« ve výpůjčkách z jiných jazyků může být podpořena i výskytem podoby výpůjčky z řečtiny *vlaspimija/blaspimija*, anebo *ponestra* z lat. *fenestra* v nejstarších známých chorvatskohlaholských památkách (MIHALJEVIĆ 2014: 385, 388). Otázka reflexe »f«, resp. »ph« ve chorvatskokocírkevněslovanských památkách je tedy poměrně složitá a jistě by si zasloužila podrobnější výzkum, který však výrazně přesahuje rámec tohoto příspěvku. Vzhledem k důslednému nahrazování »f« v chorvatskohlaholské tradici textu *Exodu* bilabiálou »p« při jinak hláskoslovně identické podobě jmen s těmi v parimejníku bychom mohli uvažovat o dvou nebo třech příčinách tohoto stavu. Buď o snaze eliminovat pro slovanský jazyk cizí souhlásku, nebo o vlivu písemného záznamu latinského, kde je v digrafu »ph« na prvním místě »p«. Třetí příčinou by mohl být i adstrátní vliv italských nářečí a tedy i fonologické vlastnosti místních nářečí slovanských.

c) Zajímavá adaptace náslovného »a«, která v jiném propriu v našem materiálu zaznamenána nebyla, je u jména Mojžíšova bratra Arona, který je v chorvatskohlaholských památkách důsledně zapisován jako *êrunь*. Vzhledem k tomu, že u většiny jmen pozorujeme vynechání náslovné jotace (zde oddíl a), je výskyt »ja« místo ve staroslověnských památkách, ale i v řečtině a latině běžného »a« poněkud překvapivý.

V breviáři se v úryvcích z *Exodu* poprvé vyskytuje jméno *êrunь* v Ex 4,14, tedy v neparimejní části a v této podobě se v chorvatskohlaholské tradici důsledně používá v textech ze všech biblických knih, včetně žaltáře. Jedinou

výjimkou je právě v žaltáři měkké přivlastňovací adjektivum od něj odvozené, které má jasné před náslovným »ja« ještě »ji«: *iêrunb* v Ps 113,18; 113,20; 117,3 a 134,19 (dle edice ŠIMÍČ 2014).

V parimejníku i v ostatních nejstarších staroslověnských památkách je toto jméno většinově v podobě *аронъ* či *ааронъ*. Při podrobnějším studiu forem doložených v nejstarších staroslověnských památkách však i v nich ojediněle nalézáme zápisy hláskově podobné těm v chorvatskohlaholských památkách. Tak náslovné »ja« místo »a« nacházíme v *Makedonském apoštolu*⁶ na čtyřech místech (2x Hb 5,4; Hb 9,4 a označení perikopy na 57b/24⁷) a jméno je tam ve formě *ѣронъ*. Podobný jev, kdy místo většinového náslovného »a« čteme literu »jat'« je i v Sinajském žaltáři (SEVER'JANOV 1922) u jména *asur* (výše uvedeno i zde), kde v Ps 82,9 nacházíme formu *ѣсуръ*, zatímco v ostatních žaltářích, včetně chorvatskohlaholských je obvyklá forma *асуръ*. Střídání »jat'« a »a« v hlaholici a zejména pak při přepisu do cyrilice však bylo poměrně rozšířené, zahrnovalo i slova obecná a důvodem k němu pak byl zřejmě odlišný fonologický systém nářečí, pro které byla původně hlaholice sestrojena (STANKOVSKA 2019). Z těchto skutečností pak můžeme soudit, že náslovné »ja« u jména *êrunb* mělo spíše původ ve staroslověnském rukopise, z něhož bylo převzato do chorvatskohlaholské tradice, než přímo v této tradici samotné.

Jiná je otázka »u« místo obvyklého »o«. I zde sice nalezneme podobný jev v *Sinajském žaltáři*, kde je v Ps 113,20 doloženo odvozené adjektivum *ароуноуъ* místo *ароноуъ* v ostatních žaltářích. Avšak vzhledem k tomu, že v chorvatskohlaholské tradici existují záměny »o« samohláskou »u«, např. *apustol* za lat. *apostolus*,⁸ je možné, že se podobně vyvinulo »u« ve jménu *êrunb*.

2.1.3. Některá jména jsou oproti cizojazyčným předlohám do breviárního textu dodaná, jiná vynechaná nebo výrazně zkomolená, případně odvozená z latinské podoby

Ex 2,1: v tomto neparimejním verši, který je dochován pouze v *Breviáři Víta z Omišlje* (VO) je dodáno jméno Mojžíšovy matky, kterou jmenuje *ha-*

⁶ Podle údajů v kartotéce k *Slovníku jazyka staroslověnského*, která je majetkem Slovanského ústavu Akademie České republiky v Praze.

⁷ Podle edice *Makedonského (Strumického) apoštola* (BLAHOVA; HAUPTOVA 1990).

⁸ Reflexe latinského »o« na chorvatskohlaholské »u« je doložena i v dalších výpůjčkách, v některých případech i jako variantní k »o« např.: *baron/barun* z lat. *baro*, *bumbak* z lat. *bombax*, *burdel* z lat. *bordellum*, ojediněle je doloženo i »o« jako reflexe latinského »u«: *kapitul/kapitol* z lat. *capitulum* (MIHALJEVIČ 2014: 386–388).

velb, i když je její jméno Jochebet. Žádná z částí biblického textu, kde by se jméno Mojžíšovy matky vyskytovalo, však v textu *Exodu* obsaženém v chorvatskohlaholských knihách, není. Stejně tak není ani v parimejních částech textu. Ve verši Ex 6,20 se v edici překladu celé knihy *Exodus* vyskytuje ve variantách *иаховеть, ииухаведь, иахаветь* (VILKUL 2015).

Ex 2,18: v tomto verši, který je opět doložen pouze v *Breviáři Víta z Omišlje*, je vynecháno jméno otce madiamských dívek Ragoula:

prišbđšem' že imь abie kь o(ť)cu svoemu reče imь čo est' se. da uskoriste priti d(a)n(a)sь (VO) – *придѣ же к рагоулеви ѿ(ть)цуоу своемоѿ ѿнз же рече пошто ѿко ускористе прити д(ь)несъ* Grig – *Quae cum revertissent ad Raguel patrem suum, dixit ad eas : Cur velocius venistis solito? – παρεγένοντο δὲ πρὸς Ραγουηλ τὸν πατέρα αὐτῶν· ὁ δὲ εἶπεν αὐταῖς Τί ὅτι ἐταχύνετε τοῦ παραγενέσθαι σήμερον.*

Z citátu celého verše je patrné, že v *breviáři* je několik nápadných odchylek od parimejního znění i od neslovanských textů. Je možné že je to, stejně jako i elipsa jména otce madiamských dívek, pouze další z mnoha koruptel, které nacházíme v *Breviáři Víta z Omišlje*. To však bude třeba posoudit v rámci jiné práce.

Ex 2,22: hláskoslovně jsou jedna z nejzajímavějších (kromě jména Mojžíšova bratra Arona, o kterém bylo pojednáno v 2.1.2. c) jména Mojžíšových synů Gersama a Eliezera, zejména prvního z nich:

герсамъ Grig Z, *герса* L – *feracъ* (Br) *Γηρσαμ*, Gersam – náslovný »děrv« v chorvatskohlaholském textu odpovídá obvyklému přepisu *r* (viz 2.1.1), obtížněji vysvětlitelná je druhá část jména. Snad by mohla vzniknout jakousi přesmyčkou z podoby jména *герса*, anebo chybnou interpolací nejasného místa v předloze.

елиазаръ Grig L, *елиузерь* Z, *ельезеръ* Pich – *eliezerъ* (Br) *Ελιεζερ*, Eliezer – podoba jména druhého syna se v *breviáři* velmi blíží originální řecké i latinské a naopak se vzdaluje od podoby ve většině parimejníků, i když v jednom rukopise parimejníku se vyskytuje blízká forma *ельезеръ*. Podobně blízkou formu, ovšem v relativně pozdním dokladu z *Ostrožské bible* nacházíme i v edici překladu celé knihy *елиезеръ* (VILKUL 2015). V tomto případě tedy nelze jednoznačně rozhodnout, zda jméno ve VO je přejaté z parimejního textu, anebo utvořené podle neslovanské předlohy.

Ex 3,1: v biblickém textu se ve všech *breviářích* jednotně objevuje jméno posvátné hory *Oreb* ve formě jasně vycházející z latinského *Horeb*, zatímco v parimejníku je *гора хоривъска*, tedy jasná adaptace z řeckého τὸ ὄρος Χωρηβ. S patřičně zachovanými stopami fonetické platnosti jednotlivých hlásek (ηβ)

v řečtině. Avšak i u tohoto jména v breviáři nacházíme jasné stopy hláskové podoby převzaté z řečtiny. Po skončení textu druhé kapitoly je totiž v *Breviáři Víta z Omišlje* v doplněném nebiblickém textu:⁹ *B(og)ъ же пом(i)лованъ е ѓви се моисѣју пасуѣу на горѣ хорив'цѣ* (VO). V tomto nebiblickém dodatku se pojmenování hory velmi podobá formě, která je v parimejníku.

Ex 3,8: většinu názvů měst Země zaslíbené: *hananěe i atěe/var. etera LJ/ · i amorěe · i perezěe · i evěe · i buzěi i erěe* (Br), která v parimejníku vyjmenovaná vůbec nejsou, můžeme snadno vztáhnout k formám latinským, i když se tyto nijak výrazně neliší od řeckých: *ad loca Chananei et Hethaei et Amorrhaei et Pherezaei et Hevaei et Iebusaei* – *εις τὸν τόπον τῶν Χαναανῶν καὶ Χετταίων καὶ Ἀμορραίων καὶ Φερεζαίων καὶ Γεργεσαίων καὶ Εὐαίων καὶ Ἰεβουσαίων*. Názvy měst v breviáři zřejmě byly skutečně převzaty z latinských forem (v překladu celé knihy *Exodus* jsou vždy adjektiva: *χαναναϊστικο, χεττηνικο, αμορρηνικο, φερεζηνικο, ευωνυσικο, γεργεσενικο, ευυσεινικο* – dle VILKUL 2015), i když jsou v některých případech výrazně přeformovaná. Potvrzují se tu však některé zvyklosti při přejímání, např. »f« je přeisováno jako »p« (*perezěe*) a náslovné »i« je vynecháváno (*buzěi*).

3. ZÁVĚR

Z parimejního textu knihy *Exodus*, který se vyskytuje v chorvatskohlaholských breviářích a misálech, bylo vyexcerpováno celkem 163 proprií, z nichž mnohá se několikrát opakují. Eliminací opakování jsme získali 42 proprií.

Ze srovnání s jejich podobou v parimejním textu jasné vyplynulo, že většina z nich je v chorvatskohlaholské tradici ve stejné formě, která mnohdy vykazuje znaky přímého přejetí z řečtiny, jako v parimejníku a to i v případě, že se parimejní podoba jména liší od řecké a latinské. Takových jmen je zhruba polovička, tedy 22, dalších 10 jmen vychází opět z formy parimejní, jsou v nich však pravidelné změny: ztráta náslovného »i« (*ěkovъ, sahar', liopolъ, otor'*) nebo změna »f« na »p« (*neptalim', paraon', pitonъ, sep'pora, puva, pilistim'*) či obojí (*osip'*). Jméno Mojžíšova bratra Arona se v celé chorvatskohlaholské tradici vyskytuje ve formě *ěrunъ*, ale okrajový výskyt podobných hláskových kombinací v nejstarších staroslověnských rukopisech nasvědčuje tomu, že v této poněkud zvláštní formě bylo jméno opsáno z některého ze staroslověnských rukopisů a není tedy výsledkem úprav v chorvatském prostředí.

⁹ Celý text je vydán v STANKOVSKA 2019.

Zbytek analyzovaných jmen jsou většinou jména měst v zemi zaslíbené, která jsou hláskově buď stejná jako latinská i řecká, anebo neprůhledná, přesto však potvrzují tendence pro přejímání cizích jmen do chorvatskohlaholského textu – ztrátu náslovného »i« a změnu »f« na »p«. K nejasným patří i forma jména prvního Mojžišova syna *jeračb* (v parimejníku obvykle *περαμζ, περα*), na druhou stranu posvátná hora *Oreb* je sice v biblickém textu (Ex 3,1) v podobě odpovídající latinské formě, nicméně v nebiblickém textu za druhou kapitolou je ve formě stejné jako v parimejníku *Horiv*'.

ZKRATKY RUKOPISŮ

- DR – *Dragučský breviář*, 1407, pergamen, Záhřeb, Arhiv HAZU, sign. *IIIb25*.
 Grig – *Grigorovičův parimejník*, 12.–13. stol., pergamen, Moskva, Ruská státní knihovna, sign. *M. 1685*.
 Hrv – *Hrvojův misál*, 1404, pergamen, Istanbul, knihovna Topkapi Saraj.
 ILL – *Vatikánský 10. breviář*, 1485, pergamen, Řím, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. *Borg. Illir. 10*.
 Ill4 – *Misál Illirico 4*, pol. 14. stol., pergamen, Řím, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. *Borg. Illir. 4*.
 L – *Lobkovský parimejník*, 1294–1320, pergamen, Moskva, Státní historické muzeum, sign. *Chlud 142*.
 LJ – *2. lublaňský breviář*, 15. stol., pergamen, Lublaň, Narodna in univerzitetna knjižnica, sign. *Ms 163*.
 Nk – *Misál knížete Novaka*, 1368, pergamen, Vídeň, Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. slav. 8*.
 Ro – *Ročský misál*, 1421, pergamen, Vídeň, Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. slav. 4*.
 VAT – *Vatikánský breviář*, pol. 14. stol., pergamen, Řím, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. *Borg. Illir. 5*.
 VO – *Breviář Víta z Omišlje*, 1396, pergamen, Vídeň, Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. slav. 3*.
 Z – *Zacharijův parimejník*, 1271, pergamen, Petrohrad, Rusná národní knihovna, sign. *Qp I.13*.

LITERATURA

- BAKMAZ, I. 2010. Biblijska čitanja u hrvatskoglagoljskim misalima. *Slovo 60*: 73–100.
 BLAHOVA, E.; Z. HAUPTOVA (ed.). 1990. *Strumički (Makedonski) apostol – kirilski spomenik od XIII vek*. Skopje: MANU.

- DIELS, P. 1932. *Altkirchenslavische Grammatik mit einer Auswahl von Texten und einem Wörterbuch*. Heidelberg.
- FILIPOVIĆ, R. 1986. *Teorija jezika u kontaktu*. Zagreb: JAZU.
- FISCHER, B. (ur.) 1983. *Biblia Sacra iuxta vulgatum versionem*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- MIHALJEVIĆ, M. (ur.) 2014. *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut.
- MIHALJEVIĆ, M. 2017. *Tkonski fragmenti brevijara iz 13. stoljeća (v tisku)*.
- MIKLAS, H. et alii 2012. *Psalterium Demetrii Sinaitici (monasterii sanctae Catharinae codex slav. 3/N) adiectis foliis medicinalibus*. Wien: Verlag Holzhausen.
- PANTELIĆ, M.; A. NAZOR. 1977. *II. Novljanski brevijar: Hrvatskoglagoljski rukopis iz 1495. godine. Župni arhiv Novi Vinodolski. Fototipsko izdanje*. Zagreb – Graz: Staroslavenski institut Svetozar Ritig – Turistkomerc – Akademische Druck- u. Verlagsanstalt
- PIČCHADZE, A. A. 1998. *Kniga »Ishod« v drevneslavjanskom parimejniku*. Moskva.
- RAHLFS, A. 1979. *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- RIBAROVA, Z.; Z. HAUPTOVA. 1998. *Grigorovičev parimejnik I. Tekst so kritički aparat*. Skopje: MANU.
- SEVER'JANOV, S. 1922. *Sinajskaja psal'tyr'. Glagoličeskij pamjatnik XI veka*. Petrograd: Rossijskaja akademija nauk.
- SJS 1996–1997 = *Slovník jazyka staroslověnského I.-IV. J. Kurz; Z. Hauptová (ed.)*. Praha: Academia, Euroslavica.
- STANKOVSKA, P. 2018. *Knjiga Eksodus v srednjeveških hrvaškoglagolskih breviri in misalih. Slavistična revija : časopis za jezikoslovje in literarne vede 66/2: 159–169*.
- STANKOVSKA, P. 2019. *Knjiga Ishod v breviarii Vida Omišljanina – tekstološki i perevodčki osobnosti. V. S. Efimova, (ur.). Paleoslavistika – 2 (Slavjanskoe i balkanskoe jazykoznanie)*. Moskva: Institut slavjanovedenija RAN: 371–396.
- STANKOVSKA, P. 2019. *Zápis staroslověnské spojky a částice ašte/aće/ešte – ešte/ěće – eče v nejstarších staroslověnských památkách. Radić, J.; V. Savić, (ur.). Nasleđe i stvaranje, Sveti Ćirilo – Sveti Sava, 869 – 1219 – 2019*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU: 199–212.
- ŠIMIĆ, M. 2014. *Akademijin brevijar HAZU IIIc12*. Zagreb: Staroslavenski institut.
- ŠTEFANIĆ, Vj. (ur.) 1973. *Missale Hervoiae ducis spalatensis croato-glagoliticum*. Ljubljana – Graz – Zagreb: Staroslavenski institut – Mladinska knjiga – Akademische Druck- u. Verlagsanstalt.
- VILKUL, T. L. 2015. *Kniga Ishod: Drevněslavjanskij polnyj (četij) tekst po spisam XIV-XVI vekov*. Moskva: Kvadriga.

Sažetak

Petra STANKOVSKA

VLASTITA IMENA U PARIMEJNOM TEKSTU *KNJIGE IZLASKA*
U HRVATSKOGLAGOLJSKIM BREVIJARIMA I MISALIMA

Cilj je ovoga priloga analizirati oblik vlastitih imena koja se pojavljuju u hrvatskoglagoljskim brevijarima i misalima u dijelovima biblijske *Knjige Izlaska* i paralelno u staroslavenskim parimejnicima. To su retci: Iz 1,1–20; 2,5–22; 3,1–8; 12,1–11; 13,20–22; 14,1–31; 14,24–29; 15,1; 15,1–19; 15,22–27; 15,27–16,1; 18,4 i 24,12–18. Na nekoliko mjesta u analizu smo uključili više imena iz neparimejnih dijelova. Ukupno su pronađena 163 vlastita imena, od kojih se većina u tekstu pojavljuje više puta. Zanimarimo li ponavljanja, dobit ćemo 42 imena razdijeljena u tri grupe: (1) u parimejniku i hrvatskoglagoljskim brevijarima i misalima u istom su obliku; (2) u hrvatskoglagoljskoj su tradiciji glasovno drugačija nego u parimejnom tekstu; (3) u hrvatskoglagoljskoj tradiciji dodana su ili ispuštena imena, ili su pod utjecajem latinske verzije. U prvoj skupini je 21 ime, u drugoj je 11 imena, od kojih 10 ima redovite glasovne promjene u usporedbi s parimejnom oblikom – ispadanje početnog »i« (tip: иѣковъ – *ěkovъ*), zamjena »f« s »p« (φυβα – *puva*) – i ime *ěrunъ* (parimejno *аронъ*) koje je u ovom obliku vjerojatno preuzeto još iz staroslavenskoga rukopisa. U trećoj je skupini jedno ime dodano, jedno ispušteno, sljedeće ime jednog od Mojsijevih sinova (*eliezerъ*) odgovara rijetkoj formi u parimejnicima, a ime drugoga sina ima poseban, teško razumljiv oblik *šeračъ*. Ime svete gore *Oreb* je u brevijarima u biblijskom tekstu (Iz 3,1) jasno preuzeto iz latinskog oblika, ali u dodanom nebiblijskom tekstu u *Brevijaru Vida Omišljanina* nalazimo ga u parimejnom obliku. Teško je odrediti odakle su preuzeta imena gradova u Obećanoj zemlji, ali najvjerojatnije iz latinske verzije. I ovdje je potvrđena ista namjera kako i kod imena druge skupine: početno »i« se gubi, a »f« se mijenja u »p«.

Ključne riječi: Knjiga Izlaska, staroslavenski, hrvatski crkvenoslavenski, prijevod, vlastita imena

Petra STANKOVSKA

Filozofski fakultet Sveučilišta u Ljubljani

Ljubljana (Slovenija)

petra.stankovska@ff.uni-lj.si

